

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM

DE KERKELIJKE TUCHT BIJ CALVIJN

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT
TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN
DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID
AAN DE VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM,
OP GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS
MR. W. F. DE GAAY FORTMAN,
HOGLERAAR IN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID,
IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN
OP VRIJDAG 19 DECEMBER 1969
DES NAMIDDAGS TE HALF TWEE
IN HET WOESTDUINCENTRUM,
WOESTDUINSTRAAAT 16 TE AMSTERDAM

DOOR

JOHANNES PLOMP
GEBOREN TE RIJSWIJK (Z.-H.)

J. H. KOK N.V. KAMPEN 1969

INHOUD

	Blz.
AFKORTINGEN	xiv
HOOFSTUK I: INLEIDING	1
§ 1. Benadering, omschrijving en motivering van het onderwerp	1
§ 2. Indeling	8
§ 3. Bronnen en literatuur	10
HOOFDSTUK II: DE TUCHT BIJ ENIGE ANDERE HERVORMERS EN BIJ DE DOPERS	13
§ 1. Oriëntatie	13
§ 2. Luther en Melanchthon	14
§ 3. Zwingli en Bullinger	23
§ 4. Oecolampadius en Myconius	30
§ 5. Bucer	35
§ 6. Bern	45
§ 7. Farel	48
§ 8. De dopers	50
§ 9. Opzicht en tucht over de predikanten	53
§ 10. Globale inventarisatie	60
HOOFDSTUK III: CALVIJNS DENKBEELDEN INZAKE DE TUCHT	62
§ 1. 'Disciplina'	62
§ 2. De kring waarbinnen de tucht wordt uitgeoefend	63
<i>'Ecclesia universalis' - 'ecclesiae particulares' 63. De potentiële voorwerpen van de tucht 64. De positie van de kinderen 67. De kring tekent zich af 71.</i>	
§ 3. Het eigen karakter van de kerkelijke tucht	72
<i>'Spiritualis iurisdictio' 72. Het Woord maatstaf en middel 72. De geest waarin de tucht wordt uitgeoefend 75. De in aan- merking komende zaken 79. De personen die aan de tucht leiding geven 80.</i>	
§ 4. Door wie de tucht wordt uitgeoefend	81
<i>De Institutie van 1536 en 1539 81. De latere edities van de Institutie 82. De ambtsdragers representanten - van wie? 86. Tussen anarchie en tirannie 88.</i>	

§ 5.	De zonden die het kerklid tuchtwaardig maken	89
	<i>Inleidende opmerkingen 89. Soorten van zonden; criteria van indeling 90. Welke zonden in concreto? 93. Ook 'leertucht'? 95. De zonde of de zondaar veroordeeld? 99.</i>	
§ 6.	De tuchtprocedure	100
	<i>Inleidende opmerkingen 100. De 'legitima agendi series'; de gedragslijn ten aanzien van verborgen zonden 100. De gedragslijn ten aanzien van openbare zonden 102. De excommunicatie 104. Het omgangsverbod 111. Verzoening en wederopneming 113.</i>	
§ 7.	Het doel van de tucht	115
	<i>Inleidende opmerkingen 115. De drie doeleinden 116.</i>	
§ 8.	De kerkelijke tucht kenteken der kerk?	122
	<i>Het hoge belang van de tucht 122. De tucht geen kenteken van de kerk 123. De tucht kenteken van de welgeordende kerk 125. Het subtiële onderscheid 127.</i>	
§ 9.	De kerkelijke tucht en de overheid	128
	<i>De verhouding van kerk en overheid 128. De consequenties met betrekking tot de kerkelijke tucht 131. De overheid en de aanranding van de religie 132.</i>	
HOOFDSTUK IV: DE KERKORDELIJKE REGELINGEN EN DE PRAKTIJK		137
A.	GENÈVE 1536-1538	137
§ 1.	Genève	137
§ 2.	De <i>Articles</i>	144
	<i>De vier onderwerpen 145. Avondmaal en tucht 145. De voorgestelde tuchtregeling 146. 'Het rechte begin van een kerk' 147. De catechese 148. De huwelijkszaken 148. Slot 148. De aanvaarding 148.</i>	
§ 3.	Kanttekeningen	149
§ 4.	Het échec	152
B.	STRAATSBURG 1538-1541	156
§ 5.	Calvijns straatsburgse gemeente	156
§ 6.	De praktijk	158
§ 7.	Voortdurende bemoeienis met het vraagstuk	164
C.	GENÈVE 1541-1564	166
I.	DE ORDONNANCES ECCLÉSIASTIQUES VAN 1541	166
§ 8.	Oriëntatie	166
§ 9.	De eerste redactie (het ontwerp)	167
	<i>De voor de tuchttoefening aangewezen ambtsdragers 168. De vergadering van ouderlingen en predikanten 169. De tuchtorde 169.</i>	

§ 10.	Kantttekeningen	171
	<i>De predikanten en ouderlingen 172. De wekelijkse vergadering 173. De twee fundamentele bepalingen 174. De tuchtorde 175. Onduidelijkheden in de tuchtorde 177. Kerk en overheid 178.</i>	
§ 11.	De tweede redactie	179
	<i>De ouderlingen en predikanten 180. De toegevoegde slotbepaling 180.</i>	
§ 12.	De derde redactie	181
§ 13.	Het 'consistoire'	182
§ 14.	De eindredactie	187
§ 15.	De <i>Ordonnances</i> van 1541 een kerkorde van Calvijn? . . .	188
II.	DE ORDONNANCES ECCLÉSIASTIQUES VAN 1561	190
§ 16.	Oriëntatie	190
§ 17.	Wijzigingen en aanvullingen	191
	<i>De ouderlingen en predikanten 191. Peten 193. De huwelijkswetgeving 193. Het huisbezoek 194. Avondmaalsverachting 194. Nogmaals de ouderlingen 196. Openbare excommunicatie 197. De wederopneming 198. Een nieuwe slotbepaling 198.</i>	
§ 18.	Kantttekeningen	198
	<i>De ouderlingen en predikanten 199. Het huisbezoek 199. De excommunicatie 200. De wederopneming 201. Niet gewijzigde bepalingen 202. Kerk en overheid 207.</i>	
§ 19.	'Een licht voor alle kerken'	208
§ 20.	Appendix: de verordeningen met betrekking tot de kerken op het land	209
III.	DE PRAKTIJK	213
§ 21.	Het apparaat	213
§ 22.	De gevallen	218
	<i>Terugval in het rooms-katholicisme 220. Godslasterlijke en ketterse beschouwingen 221. Gebrekkige geloofskennis en dubieuze geloofsopvattingen 222. Niet bijwonen van prediking en avondmaal 223. Belediging van Calvijn, de andere predikanten en de kerkeraad, oneerbiedigheid 224. Belediging van franse immigranten 225. Onzedelijkheid 226. Dansen en onbetamelijke liederen 226. Verboden spelen 227. Drukken van bedenkelijke geschriften 228. Diversen 229.</i>	
§ 23.	De tuchtmaatregelen in het algemeen	232
§ 24.	De excommunicaties	232
§ 25.	De verwijzingen	237
§ 26.	Verzoening en wederopneming	243

§ 27. Genève en de kerkelijke tucht	244
HOOFDSTUK V: DE TUCHT OVER DE DIENAREN DES WOORDS	250
§ 1. Oriëntatie	250
A. DE DENKBEELDEN	251
§ 2. De tucht over de geestelijkheid in het algemeen	251
§ 3. De 'potestas ad condendos fidei articulos'	255
§ 4. De 'potestas in Scripturae interpretatione'	257
§ 5. 'Graviores causae', 'capita necessaria', 'res non ita neces- sariae'	259
B. DE ORDONNANCES ECCLÉSIASTIQUES	263
§ 6. De <i>Ordonnances ecclésiastiques</i> van 1541. De eerste redactie (het ontwerp)	264
<i>De 'vocation' 264. De wekelijkse bijbelbespreking 265. De tuchtregeling 265.</i>	
§ 7. De tweede en derde redactie	267
<i>De 'vocation' 267. De tuchtregeling 268.</i>	
§ 8. Resumptie	270
§ 9. Kanttekeningen	271
<i>Enkele vergelijkingen 271. Geen 'privilegium fori' 273. De zondencatalogi 273.</i>	
§ 10. De <i>Ordonnances ecclésiastiques</i> van 1561	275
<i>Enkele wijzigingen 275. De visitatieorde 276. Het doel van de visitatie 276. De wijze van de visitatie 277.</i>	
C. DE PRAKTIJK	279
§ 11. Het examen	279
§ 12. De 'congrégations' en de vergaderingen van de 'Compagnie'	283
§ 13. De 'censures generales'	288
§ 14. De visitaties	290
§ 15. De tuchtgevallen die met afzetting eindigden	291
<i>a. Nicolas Wandart 292. b. Jacques Baud 293. c. Pierre de l'Escluse 294. d. Simon Moreau 294. e. Aimé Champereau 295. f. Aimé Mégret 296. g. Henri-Philippe de la Mare 298. h. Jean Ferron 299. i. Philippe de Ecclesia 302. j. Jean Fabri 309.</i>	
§ 16. Nadere beschouwing	310
§ 17. Optreden van de kerkeraad en van de Raad tegen predikanten	315
HOOFDSTUK VI: SLOTBESCHOUWING	319
§ 1. Oriëntatie	319
§ 2. Het karakteristieke van Calvijns denken en streven met be- trekking tot de tucht	320

	<i>Waarin het karakteristieke niet heeft bestaan</i> 320. <i>'Vehemence vrayement prophétique'</i> 321. <i>De inseparabiliteit van rechtvaardiging en heiliging</i> 322. <i>De prediking van de wet</i> 324. <i>De blijvende noodzaak van de tucht</i> 328. <i>Leven en samenleving</i> 331. <i>Calvijn en de dopers</i> 333. <i>Terugblik</i> 337.	
§ 3.	Het gebruik van de Schriftgegevens door Calvijn	338
§ 4.	Calvijn met Calvijn vergeleken <i>Door wie de tucht werd uitgeoefend</i> 341. <i>Op welke wijze de tucht werd uitgeoefend</i> 343. <i>Zuiver kerkelijke tucht?</i> 345. <i>Het karakter van de excommunicatie</i> 347.	341
§ 5.	Zwakke steeën <i>De juridische inslag van Calvijns denken</i> 349. <i>De verhouding van kerk en overheid</i> 350.	348
§ 6.	De tucht over de dienaren des Woords	354
§ 7.	Eindbalans	356
RÉSUMÉ	361
BIBLIOGRAFIE	373
LIJST VAN BIJBELPLAATSEN	391
REGISTER	393

AFKORTINGEN

AKG	= <i>Arbeiten zur Kirchengeschichte</i>
Apol.	= <i>Apologia Confessionis Augustanae</i>
ARG	= <i>Archiv für Reformationsgeschichte</i>
Begriffslexikon NT	= <i>Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament</i> , hrsg. v. L. Coenen, E. Beyreuther und H. Bietenhard, I, Wuppertal 1967.
Benoit	= een opmerking van J.-D. Benoit in: J. Calvin, <i>Institution de la Religion Chrestienne</i> .
Blz. (zonder nadere aanduiding)	= blz. van dit werk: <i>De kerkelijke tucht bij Calvijn</i> .
CA	= <i>Confessio Augustana</i>
ChrEnc	= <i>Christelijke Encyclopedie</i> , onder redactie van F. W. Grosheide en G. P. van Itterzon, I-VI, Kampen 1956-1961 ² .
EKL	= <i>Evangelisches Kirchenlexikon</i> . Kirchlich-theologisches Wörterbuch, hrsg. v. H. Brunotte und O. Weber, I-IV, Göttingen 1956-1961.
EvTheol	= <i>Evangelische Theologie</i>
Farel	= <i>Guillaume Farel 1489-1565</i> . Biographie nouvelle écrite d'après les documents originaux par un groupe d'historiens, professeurs et pasteurs de Suisse, de France et d'Italie, Neuchâtel-Paris 1930.
GTT	= <i>Gereformeerd theologisch tijdschrift</i>
InterRefB	= <i>Internationaal reformatorsch bulletin</i>
KuD	= <i>Kerygma und Dogma</i>
LThK	= <i>Lexikon für Theologie und Kirche</i> , hrsg. v. J. Höfer und K. Rahner, I-X (und Registerband), Freiburg i. Br. 1957-1967 ² .
MennL	= <i>Mennonitisches Lexikon</i> , hrsg. v. Chr. Hege, Chr. Neff, G. Hein, H. S. Bender und E. Crous, I-IV, Karlsruhe 1913-1967.
NAKG	= <i>Nederlands archief voor kerkgeschiedenis</i>
NF	= <i>Neue Folge</i>

NGTT	= <i>Nederduitse gereformeerde theologiese tydskrif</i>
NS	= <i>Nieuwe serie</i>
NTT	= <i>Nederlands theologisch tijdschrift</i>
NZSThR	= <i>Neue Zeitschrift für systematische Theologie und Religionsphilosophie</i>
RE	= <i>Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche</i> , begründet von J. J. Herzog, hrsg. v. A. Hauck, I-XXIV, Leipzig 1896-1913 ³ .
RGG	= <i>Die Religion in Geschichte und Gegenwart</i> . Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, hrsg. v. K. Galling, I-VI (und Registerband), Tübingen 1957-1965.
RHPHR	= <i>Revue d'histoire et de philosophie religieuses</i>
RKZ	= <i>Reformierte Kirchenzeitung</i>
RThPh	= <i>Revue de théologie et de philosophie</i>
ThLZ	= <i>Theologische Literaturzeitung</i>
ThPr	= <i>Theologia Practica</i>
TheolRef	= <i>Theologia Reformata</i>
ThRs	= <i>Theologische Rundschau</i>
ThW	= <i>Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament</i> , begründet von G. Kittel, hrsg. v. G. Friedrich, I-VIII (bis jetzt), Stuttgart 1933 ff.
VoxTheol	= <i>Vox Theologica</i>
WPE, XVIII	= <i>Winkler Prins Encyclopaedie</i> , onder redactie van E. de Bruyne, G. B. J. Hilterman en H. R. Hoetink, XVIII, Amsterdam-Brussel 1954.
ZEE	= <i>Zeitschrift für evangelische Ethik</i>
ZKG	= <i>Zeitschrift für Kirchengeschichte</i>

Voor de volledige titels van de geciteerde geschriften van Calvijn, zie de *catalogi operum Calvinii*, *OC*, LVIII-LIX, c. 433 sqq. en de volumina van de *OC* en *OS* waarin deze geschriften zijn opgenomen.

Ter verduidelijking van de manier waarop naar de *Inst.* 1559 wordt verwezen, diene het volgende voorbeeld: IV, 12, 1 (V, p. 212, 17 sqq.) = *Inst.*, lib. IV, cap. 12, par. 1, te vinden in: *OS*, vol. V, p. 212, reg. 17 sqq.

Zie voorts voor de afkortingen die in bovenstaande lijst niet zijn opgenomen, de bibliografie, blz. 373 vv.